

שבו היה מקדש לבעל והישוב נקרא על שמו, ומקומות כאלה היו רבים בארץ ובארצות ארם. וכשם שיש מספר מקומות בשם בעלה ובעלת כן יש מספר מקומות בשם תמר – על שם עץ התומר. ומכיון שיש כמה סוגים של עץ זה, מצויים מקומות הנושאים את שמותיו השונים של העץ: כנען: תמר (או תדמר בניב הארמי, שתורגם לפלמירה); צנה ודקלה³. נאמר על כן שתמר או תדמר הוא שם גיאר גרפי מצוי, כמו גבע, דמה ושוכה. ואם אנו רוצים לעמוד על פירושה של הכתובים המספרים במעשיו של שלמה עלינו לדון עליהם לאור המצב המדיני, עיסוקיו של המלך והמצב המדיני בארצות ארם אחרי כיבושו של דוד. ולפיכך: כן עלינו להפריך את טענותיהם של החוקרים הרואים את הבנייה הזאת של שלמה בתמר שבדרום⁴.

מונטגומרי בפירושו למלכים⁵ וקרטיס בפירושו לדבה⁶ אומרים שכונת הכתוב לתמר בדרומה של יהודה והיא תמר שביחזקאל מ"ו ומ"ח. ההסבר שבד"ה האומר: "וילך שלמה חמת צובה ויחזק עליה... ואת כל ערי המסכנות אשר בנה בחמת" – כל זה חסר בס' מלכים, וזה השלמה מירי סופר דבה⁷ שביקש להסביר את הקרי' תדמר⁸. גר"י אף הוא מחזיק בדעה שהכונה לתמר שבדרום, כיון שאין בידנו כל ידיעה אחרת שתאמת את פעילותו של שלמה בארצות ארם. נות' מרחיב את הנושא, ובעקבותיו חולק גם רודולף⁹. לדעתם מבחינה היסטורית כל ההערה שבד"ה בטעות יסודה. לגבי ידיים לא הנושא חשוב כי אם כיצד הגיע סופר דבה¹⁰ להערה מטעה זו. המקור על פעילות הבנייה של שלמה הוא בס' מלכים ושם מדובר על תמר

³ בסביבות באר-שבע (יהושע ט"ו, כט); בעלה שלישית הוא שם הר בשפלת החוף בסמוך ליבנאל – יבנה של ימינו (יהושע ט"ו, יא); עיר בשם בעלת היתה בנחלת דן, בסמוך לאלתקה ובנחון (יהושע י"ט, מד).

⁴ תמר – עיר בנבולה הדרומי של הארץ (יחזקאל מ"ו, יט) ובנבול נחלת גד לפי החלוקה הדמונית של בנולאות שבטי ישראל בפי יחזקאל (מ"ח, כח); הצעות תמר – עיר האמורי בסמוך לשדה העמלקי (בראשית י"ז, ז) שבעל דבתיב (כ', ג) מזהה אותה (בטעות) עם עין-גדי; בעל תמר – מקום בארץ בנימין, סמוך לגבע (שופטים כ', לב); צנה – עיר בנבולה הדרומי של הארץ (במדבר ל"ב, ד) ושל נחלת יהודה (יהושע ט"ו, ג) שהיא זיהה עם תמר שביחזקאל; ודקלה – שם מקום במדבר ערב, מקום מושבם של בני יקטן (בראשית י', כו ודבתיב א', כא).

⁵ James A. Montgomery, The Books of Kings, I.C.C. (1951).

⁶ Edward L. Curtis, The Books of Chronicles, I.C.C. (1952).

⁷ John Gray, Kings (1964).

⁸ A. Noth, PJB 1937, S. 41.

⁹ Wilhelm Rudolf, Chronikbücher (1955).

שכדורם; סופר דבה"י החליף את המר בתדמור ולזה הוסיף הערה על כיבוש חמת צובה ובארץ זו הוא חיפש את תדמור. ואמנם, בימיו של סופר דבה"י כלל מחוץ ארם צובה גם את תדמור. הנימוק שמביאים נוח ורודולף לתוספת זו הוא שסופר דבה"י ביקש לפאר את שלמה ולהרבות בגדולתו, וכידוע שתדמור היתה מרכז מסחרי חשוב בדרך השיירות למסופוטמיה.

לא נשאל מדוע מקור היסטורי יחיד, שאין לו הקבלה או אישור במקור שני, הוא פסול כשמדובר בפסוק מן המקרא ואינו פסול כלל כשמדובר בכתובת התפארות של פרעה או אחד ממלכי אשור או בבל. נאמר רק שהנוסח של התפארות מצוי במידה גרושה במקורות החיצוניים ואינו מסגנונו של המקרא. נכון. שסופר דבה"י משמיט מתולדות דוד ושלמה פרקי חיים שאינם לשבח להם⁹, אבל מכאן עוד אין להסיק שהוא מוסיף תהילות ותשבחות מכוח דמיונו.

האם היה שלטון ישראלי בתדמור, ומתי? בשמ"ב ח', ו' מסופר כיצד הסתבכה עמון במלחמה עם דוד וכיצד סבכה במלחמה זו את ארצות ארם. בין שכירי עמון מונה הכתוב את ארם בית רחוב ואת הדדעזר מארם צובה. כאשר ארם דמשק ראתה את הסכנה המתקרבת יצאה לעזור להדדעזר. דוד כבש את דמשק ושם בה נציבים. הוא המשיך לרדוף אחרי הדדעזר והקרב המכריע נערך בחילם (או חלאם)¹⁰ מקום זה לא נזכר יותר במקרא אבל אנו מוצאים אותו בתרגום ה"ע" (Hlaqu) בתיאור הנבול הצפוני מזרחי שביחזקאל (מ"ז, טז) אחרי סברים. את סברים או זפרון אנו מזהים עם קריתין¹¹ שהוא הישוב הקיצוני בדרך דמשק-תדמור. כאשר כבש דוד את דמשק ואת חילם היתה פתוחה לפניו הדרך לתדמור. כדי "להשיב ידו על נהר פרת"¹². נאמר שבזמן שדוד שלט על המדינות הארמיות – ארם דמשק, ארם צובה וארם בית רחוב, הוא שלט גם על תדמור. בקטע החוף של נהר פרת שבו החזיק דוד ידועה לנו העיר תפסח, היום דבסי, מדרום-מזרח לחלב, שגם אליה מובילה הדרך מתדמור.

"הארץ שדוד הוריש לשלמה השתרעה" מתפסח ועד עזה¹³ וכל הממלכות מן הנהר, כלומר – ארצות ארם, מגישות לו מנחה. אין ספק שבשנות שלטונו הראשונות שלט שלמה גם בתדמור. ממלכתו של שלמה כללה גם את המדבר

9. Jacob M. Myers, Chronicles, The Anchor Bible (1965) 9.

10. בפסוק טז חילם ובפסוק יז – חלאם.

11. ר' מאמרי: ראשיתן של גלויות, ספר זר-כבוד, ע' 284.

12. שמרוב ח', ג.

13. מלא' ח', ד.

והדרכים החוצות אותה על פני תדמור אל חופי פרת. תדמור שימשה בסיס צבאי ממנו יכלו אנשי שלמה לשמור על תנועת הארמים ושבטי המדבר, וכפי שנראה להלן היתה לתדמור חשיבות מיוחדת במערכת המסחרית של שלמה.¹⁴ אין ספק מלכים מספר מתי ברח רזון בן אלידע מפני הדדעזר מלך צובה, גרש את הנציב של שלמה והקים מחדש את מדינת ארם דמשק. שלמה מלך בירושלים³⁷ שנים (928-865). יתכן שהשפע הכלכלי ששרר בירושלים הביא להרפיית המתח הבטחוני ויש מקום לסברה שהמפנה לרעה ופריקת העול של העמים המשוועדים מימי דוד בא במחצית השניה של ימי שלטונו של שלמה: נאמר על בן שבמשך חמש עשרה – עשרים שנה המשיך שלמה לשלוט בירושה הגדולה שהוריש לו דוד; כלומר: בארצות ארם ובדרך המדבר העוברת על פני תדמור את הכתובים על הכנייה של ערי מסכנות בחמת ובתדמור ניהס, אפוא, לתקופה זו.

אוגר¹⁵ סובר שבניי שלמה בארצות ארם היו בעיקר בעל אופי צבאי. דומה שענין זה מחייב הסברה שונה. הסוחרים שהיו יוצאים בימי קדם עם סחורותיהם אל ארצות רחוקות היו זקוקים להגנה, במיוחד כשהיה עליהם לעבור במדבר, בין שבטי ערב, שלא היו נתונים לשלטון כלשהו. הסוחרים יכלו לקנות את בטחונם האישי ואת שלמות סחורתם על ידי תשלום לשבטי המדבר שבארצם עברו שיירותיהם, או שיכלו להשיג זאת ע"י הגנת מלכם. מתעודות מאכד ומאוגרית אנו למדים כי "סוחר המלך" נהנו מחסות מלכיהם בעת שהותם בארץ זרה ובשכר זה היו המלכים שותפים לעסקיהם. לפי זה היו מלכי קדם גם סוחרים. גם שלמה המלך עסק במסחר והיו לו סוכנים מסחריים שהכתוב קורא להם בשלושה שמות: אנשי התרים, הרוכלים וסוחר המלך. מה היה תפקידם ומקצועם המיוחד של התרים והרוכלים אין אנו יודעים; הכתוב מספר רק על סוחר המלך, שקנו סוסים ומרכבות במצרים ובקנה¹⁶ ומכרו אותם למלכי החתים ולמלכי ארם. שלמה סחר גם עם ארצות שמעבר לים, ואף זה בשותפות, אבל לא עם נתיניו כי אם עם חירם מלך צור. הצי המסחרי המשותף היה מפליג עם סחורותיהם אחת לשלוש שנים מעציון-זבר לאופיר. על עיסקה מסחרית נוספת נוכל ללמוד מן המסופר על ביקורה של מלכת

Emil G. H. Kraeling, *Aram and Israel* (1918) p. 47. 14

Merrill F. Unger, *Israel and the Arameans of Damascus* (1957) p. 54. 15

קדוריקה שבאסית הקטנה. 16

שבא אצל המלך שלמה. ספק אם המלכה טרחה לבוא לירושלים רק כדי "לנסותו בחידות". ודאי היתה לה שליחות מדינית, וליתר דיוק – שליחות מדינית בעלת אופי מסחרי. אולם תחילה עלינו לברר מאין באה מלכת שבא. כבר עמדו על כך חוקרי המקרא¹⁷, שהכוונה לשבט שבא הנמנה עם בני קטורה, ששב במדבר סוריה, ולא בדרום ערב. לפי בראשית כ"ה, ב היה מקום מושבו סמוך למדן. את הכתוב באיוב (א', טו) "ותפל שבא ותקחם (את הבקר ואת האתונות) ואת הנערים הכו לפי חרב" אין לפרש שזו היתה התנפלות של שבא שבדרום ערב. הסמיכות לעם השני שבסדר המאורעות בחיי איוב – הכשדים; מעיד על שבט מזרחי, ולא דרומי. הכשדים שבמקרא הם כושבי בבל ויתכן שקודם לכן היו נודים במדבר הסורי, ואין לאתר אותם בדרומו של מדבר ערב בזמן מן הזמנים. דריוור וגרין¹⁸ מסתמכים על הקרבה שבין שבא לדרן¹⁹ ובין שבא לתימא²⁰ ובאים לכלל מסקנה שבאיוב מדובר על שבאים שבצפון.²¹

כסיוע להשקפה זו על שבא בצפון נביא אסמכתא משתי כתובות אשוריות: תולת סלאסר²² מספר²³ כי לאחר שהמליך את הושע בן אלה בשמרן יצא להלחם נגד שמי מלכת ערב. הוא הכניע את תושבי משא, תימא, בני שבא, תושבי ח'פה, בן חתיה ועוד עמים מארץ מערב ומשם הלך למצרים. משא ותימא הם נאות מדבר ידועים בצפון של מדבר ערב. מסתבר שכל שבטי ערב שמזכיר מלך אשור שייכים לאותה סביבה, למדבר סוריה, ולא לתימן ולאדן שבדרום.

סרען השני²⁴ מספר²⁵ שכבש את שבא, תמוד, אבדידי, מרשימע, ח'פה והערבים שהיו הרחק במדבר. פרעה מלך מצרים, שמי מלכת ערב, את עמקת, השבאים – כל אלה מלכי חוף הים והמדבר, מהם קבל מתנות של זהב בצורת עפרות, אבנים יקרות, שנהבים, בשמים וכיוצא.

17. מונטגומרי בפירושו לסי' מלכים (I.C.C.) ור' מאמרי: "כרכא דקיסור" בית מקרא כח-כו, תשכ"ו ע' 85.

18. S. R. Driver & G. B. Gray בפירושו לסי' איוב בסדרת I.C.C.

19. בראשית כ"ה, ז: ובני רעמה שבא ודרן; כ"ה, ג (בני קטורה) וקטן ילד את שבא ואת דרן; יחזקאל ל"ח, יג: שבא ודרן וסחרי תרשיש.

20. איוב ו', יט: הבישו אריות תמא תלילת שבא קורלמו.

21. יתכן שהכוונה לשבט שבא או ענף של שבט זה שנדר והשתקע בדרום ערב.

22. 727-744 לפנה"ס.

23. Prichard p. 284.

24. 721-705 לפנה"ס.

Prichard p. 286.

סרטן עלה על מצרים וכדי להבטיח את עצמו מפני הפתעות מגבו, כבש את כל הארצות שבדרכו ואת הדרכים שקצו את המדבר והובילו אל מסופוטמיה, אבל לערב שבדרום הרחוק לא הלך כלל. ²⁶ גועד להבטיח את חלקה במכסים מן השיירות שעברו ב"דרך הבשמים" בתחומי ארצה עד שהגיעו אל תחומי שלטון של שלמה. גם בביקור זה יש לראות מו"מ בשותפות מסחרית, כמו השותפות עם חירם ועם סוחר המלך. ²⁷ ²⁸ שלמה ריכו בידו את רובו של המסחר, וכדי להבטיח את שלומם של סוחר המלך, סוכני המסחרים או שותפיו, צריך היה להקים תחנות במדבר, והחשובה שבהן לגבי המסחר עם מסופוטמיה היתה תדמור. מכאן עברה דרך קצרה מערבה אל חמת; כאן בנה המלך את ערי המסכנות, אלה הם המחסנים והחאנים. מכאן יכול היה להפנות את הסחורות שקיבל מן המזרח הרחוק אל שווקי דמשק, לערי פניקיה ומליתן ולשווקי ירושלים. בימיו היו סוחר המלך עוברים על פני הארצות השכנות בשלום ובשלחה, ללא פגיעות בגוף וברכוש. הרווח שהביאו לאדונם בירושלים היה רב מאד, מכאן נבין את הכתוב: ²⁹ "ויהי משקל הזהב אשר בא לשלמה בשנה אחת שש מאות ושים ושש ככר זהב".

פרק ב' - תדמור בתקופת התנאים והאמוראים
יהידן בין חכמי התלמוד אם מותר לקבל גרים מתדמור ואם לאו עשו להולין, אותנו להבנת הפרק השני, שבו משתלבת תדמור בתולדות ישראל. ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰

26. מונטגומרי (ר' הערה 4) מציין כי המקורות האשוריים מהמאה השביעית והששית מזכירים חמש פעמים מלכות בראש שבטי צפון ערב; מלכות מזכרות גם בכתובות המינויות שבצפון ערב ובכתובות לחיאניות. ²⁷ מלא ר, טו. ²⁸ יושבי אזור קרנוניה בארמניה הדרומית. ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶

אם נערוך את הדין הזה לפי סדר הזמנים יתקבל:

(א) ר' חנינה, תנא בן הדור השלישי, מחכמי יבנה – מכשיר קבלת גרים מתדמור ומקבלם לקהל ישראל.

(ב) ר' יהושע בן לוי, אמורא ארץ ישראל, בן הדור הראשון – סובר שיש לקבל גרים מתדמור, אבל אין לקבלם לקהל ישראל; כלומר: לא בזכויות מלאות.

(ג) ר' יוחנן, גדול אמוראי ארץ ישראל בדור השני – מכשיר.

(ד) ר' יעקב בר אבא, אמורא ארץ ישראל בדור השלישי והרביעי, תלמידו של ר' יוחנן – יודע שזוהי מסורת מדורות קודמים, כך נהגו, קבלו גרים מתדמור.

(ה) ר' נחמן בר יעקב, אמורא בבלי בדור השני והשלישי – אומר שמקבלים גרים מתדמור.

(ו) ר' אבהו, אמורא בבלי בדור השלישי – מביא בשם ר' יוחנן שגירי תדמור כשרים.

נמצא שלאורך כל הדורות, למן ר' חנינה ועד לר' אבהו, חשבו חז"ל שמקבלים גרים מתדמור וכי הם כשרים לבוא בקהל ישראל, היחידי שפקפק בדבר היה ר' יהושע בן לוי.

ההלכה שמקבלים גרים מן התדמורים היא קדומה, כמסופר בבבלי, יבמות ט"ז, ע"א מפי ר' דוסא בן הרכינס, בן דורו של רבן יוחנן בן זכאי, שאמר אותה בפני שלושה תלמידים, גדולי הדור – ר' יהושע, ר' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא. זה היה – כנראה – בדור שלאחר החורבן. ולא זו בלבד שר' דוסא דן בכך לקולא. כבית מדרשו של הלל, אלא שהסמיך את דעתו על אחרוני הנביאים, וכך אמר להם: "מעיד אני עלי שמים וארץ שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא²⁹ ואמר שלושה דברים: צרת הבת אסורה, עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית ומקבלים גרים מן הקורדיים ומן התרמודים".

לימים נשתנה היחס; כפי שאנו למדים ביבמות ט"ז, ע"א: רמי בר יחזקאל, אמורא: בבלי בדור השני, לומר שאין מקבלים גרים מן הקרתויים³⁰ והוא מסתמך על דעת הציבור: כדאמרי אינשי – קרתויים פסולים. אז גם נתעוררו

29. ספק אם אפשר לקבל דברים אלה של ר' דוסא כלשונוה כחודעה היסטורית, כיון שהגיה היה מן הבולטים והוא שהביא לפירוד עם הכותים. ר' מאמרי: ראשית הפירוד בין שבי הגולה לשומרונים, ספר קורנברג ע' 159.

30. קרתויים הם קרדויים. בדיון על קבלת גרים כורכת הנמרא את שני העמים.

ספקות אם פסק רבי יוחנן לחיוב או לשלילה ולבסוף מביאה הגמרא שרבי יוחנן³¹ וסבאי³² שניהם בדעה שאין מקבלים גרים מן התדמורים, אבל הם חלוקים בהסבר: האחד אומר משום "עבדי שלמה" והשני – משום "בנות ירושלים".

מהו הטעם שב"עבדי שלמה"? מפרשים: בני תדמור שהיו עבדי שלמה היו עשירים ובנות ישראל נישאו להם בגלל עושרם ודרו עמהם. עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל הולד הוא ממזר ולא יבוא בקהל ישראל. מה מסתתר מאחורי פירוש אנדי זה לא ידוע. לעומת זאת יש בנימוק השני: משום "בנות ירושלים" רמז על מאורע היסטורי. הגמרא מביאה הסבר בשם רבה בר בר חמה, אמורא בן הדור השלישי ותלמידו של ר' יוחנן: "שנים עשר אלף חיילים ועוד³³ ששת אלפים קשתים פרצו לירושלים. הכל נפנו לשדוד כסף חוב והם נפנו על בנות ירושלים, שנאמר: ³⁴ "נשים בציון ענו בתלת בערי יהודה".

מתי היה הדבר? הפסוק באיכה ה', יא מדבר על חורבן בית ראשון. ברור שבמי נבוכדנאצר לא היתה תדמור מעצמה צבאית יחד עם זאת מדינת חסות של רומי. לא היה לה אלפי קשתים, כי באותם הימים היתה רק נזה מדבר חסר כל חשיבות מיוחדת, רק מרכז לשבטי ערב שבאזור. כאשר פרץ המרד הגדול נגד רומי יצא קסטיוס, הנציב בסוריה, לדכא אותו. הוא לקח עמו את הלגיון השנים עשר במלוא עוצמתו ואלפיים חיילים מובחרים מכל אחד משאר הלגיונות. ומלכד זה היו לרשותו חילות עור. שהעמידו המלכים-היוסלים לרשותו; ואלו הם: מאנטיוכיה אלפים פורשים וששת אלפים רגלים, כולם קשתים, מאגריס השני קבל חיל רגלי במספר הזה ואלפים פורשים; מסואמוס (מאמסה) באו ארבעת אלפים איש, ומהם שליש פורשים ורובם קשתים³⁵. בין כל אלה אין זכר לחיילים מתדמור, הם לא השתתפו בניסיון הכושל של קסטיוס לדכא את המרד ביהודה.

31. ירוש' תענית פ"ד, ה"ה.

32. – וחוקנים, אבל. מלשון הכתוב דאמרי תרוייהו. משמע שזהו שמו של חכם. ר' היינמאן,

תולדות תנאים ואמוראים ע' סביא.

33. לפי דעה שניה – וביניהם ששת אלפים קשתים.

34. איכה ה', יא.

35. מלח. ב', י"ח, ט (499–506).

חז"ל ספרו³⁶: "שלוש שנים ומהצה הקיף אספסיוס את ירושלים והיו עמו ארבעה דוכסין: דוכס דערביא, דוכס דאפניקה (פיניקיה)³⁷ דוכס דאלכסנדר-רה, דוכס דפלסטיני".³⁸ לרגל הקבלה בפי יוסף בן מתתיהו³⁹ המספר כי לרשותו של אספסיוס היו שלושה לגיונות: XII, X, V ו-23 קוהורטות. לצבא רומי זה גוספו חילות עזר של הנסיכים ממדינות החסות הסמוכות והם: אנטיוכוס, אגריפס וסואמוס; כל אחד העמיד אלפים קשתים ואלף רגלים ומלכוס הערבי שלח אלף פרשים וחמשת אלפים רגלים רובם קשתים.⁴⁰ דוכס דערביא הוא אבגר⁴¹ (או קילוס) דוכס דפיניקיה - אנטיוכוס.⁴² דוכס דאלכסנדריה - כנראה המומר סיבריוס אלכסנדר, נציב מצרים לשעבר והמצביא הראשי בצבא טיטוס. דוכס דפלסטיני - אגריפס השני. מתברר שבחילות העזר של אספסיוס וטיטוס לא השתתף צבא תדמור, והדבר סביר, כי בשנות השבעים של המאה הראשונה עוד לא היתה לתדמור חשיבות מסחרית רבה; המרכז המסחרי העשיר, שהחזיק בידו את הסחר עם ערב, פרתיה, הודו וסין היה בפטרה.⁴³ מסתבר שלא נוכל לייחס את התעלותות חיילות תדמור בבעות ירושלים לימי המהד הגדולה.⁴⁴ לפי שנמשך בחיפוש מתי שני חכמי ישראל את עמדתם בשאלת גיורם של התדמורים. עלינו לסקור תחילה את דרך התפתחותה של תדמור ומה היה מקומה בין המדינות שבשכנותה של ארץ יהודה.⁴⁵ תדמור הוא גוה מדבר, שבזכות מספר מעינות מים שטעמם תפל וריח גפרית נודף מהם, הפך למקום ריכוז של כמה משבטי ערב, שהתעררו בצפוניו של מדבר ערב: בתחילה היה כאן כפר קטן, שהתפרנס על מטעי תמרים, ולאחר מכן, כמעט באורח פתאומי, הפך למעצמה מסחרית שהעולם הקדמון לא ידע

36. איכה רבתי א', לא.

37. הנוסח בדפוסים הרגילים - דאפריקא; א. א. הלוי, שערי האגדה, מביא גוסתא - אפניקא ומפרש פיניקיה.

38. מלח. ג. ד. ב. (64-69).

39. נ"א פגנר, ונראה שהנוסח אבגר עדיף, כי זהו שם מצוי בין מלכי הנסיכות אדסיה שהיתה כפופה לרומי ושלחה חיל-עזר לאספסיוס בימי המצור על ירושלים.

כמותה, כי בעקבות עושרה הפכה גם למעצמה צבאית; כובשת עמים וארצות: בימי שיאה הקצרים השתרעה מדינת תדמור למן גדות הפרת והמדבר ועד למרכזה של אסיה הקטנה והיא כללה גם את ארצות סוריה ומצרים ובים בהיר אחד בגלל גאות השליט, התמוטטה מדינת תדמור, נמחקה ועלמה מעל מפת ההיסטוריה.³⁹

היא רקם בספרות התלמודית, סלע אדום בימנו – בתקופת בית שני היתה פטרה המרכז המסחרי הגדול וה חשוב, אליה באו השיירות עם מטעני היקר מארצות דרום ערב והודו. השיירות הגיעו לכאן ב"דרך הבשמים" ומכאן התפצלו הדרכים צפונה – לגוש דמשק; חמת וחלב. ומערבה – אל נגלי הים התיכון עזה וצור. באמצע המאה הראשונה לספירה היתה פטרה הנבטית מעצמה מסחרית ובזכות עשרה הגיעה גם לשלטון על פנו שטחים נרחבים. היא השתרעה מלוק-קומה שעל חוף הים האדום ועד דמשק, כשהיא מקיפה ומשאירה בחוץ את פריאת היהודית ואת ערי הדיקפולים; ששמרו על עצמאותן. המצבות המפוראות של פטרה, הארמונות הנחדרים החצובים בסלע ובונינים רבים אחרים בעיר-פלאים זו מעידים כמה עדים מה רב היה עושרם של מובילי השיירות והסוחרים הנבטים, שליטי פטרה.

עלייתה: המסחררת של פטרה באה לת בזכות מעמדה לאחר מותו של אלכסנדר מוקדון החלה האימפריה שלו להתפורר והעמים הכבושים החלו להשתחרר מעול הדיאדוכים. הדבר הורגש במיוחד בממלכת הסלבקים; נסיכויות הודו הפכו עצמאיות; ברמת אירן קמה ממלכת הפרתים; שכל הימים הייתה חודרה שאיפה לכיבושים במערב עד שהגיעה לגדות הפרת ומכאן ניהלה מלחמה בלתי פוסקת עם אנטיוכיה ואח"כ עם רומי. פרתיה חסמה את הגבול המערבי בפני השיירות שנשאו את טוב הודו והמזרח הרחוק. באן ברירה חזרו מובילי השיירות לדרך העתיקה: המכונה "דרך הבשמים" והמובילה אל פטרה. ¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰

30. בשבת אר"י מוכיזם מחורי תדמור, ונראו לי מפורשים המקובל אולם כולל בל-מצוותה של דקלה ברות (הוכחה) ומתקשע התומד עד שתכלה רגל מן השוק... ועד כהה. אמר רבה 'בר' בר תמה אמר ר' יוחנן עד, דכלה ריגלא דתדמורא' (עד שתכלה רגלו של בן תדמור); כלומר – שישנוב אחרון התדמורים את השוק. מפרשים – הריגואו, שם אומה מלקט צצים דקים, עצינים וכו' מורסנים. והם שחיים מאד בשוק ששא יבוא לקרות מהם עצים. היפכו של דבר – התדמורים והיו מחורים שצריים והיו קטנים בעטקלהם הודמורים והיו מתאחרים בשוק.

מקומיות בכלקיס, באַמְסֶה, באַדְסֶה וגם בתְּדִמֹר. עוד בראשית התקופה ההלניסטית קמו כאן ערים הלניסטיות רבות – הדיקפוליס ואחרות, שהיתה להן עצמאות מרובה בענייני מסחר וכלכלה. התפוררות זו של מדינת הסלבקים הכבידה על דרכי השיירות והמסחר של פטרה, כי נסוג הבסתחן בדרכים ורבו הרשויות שגבו מסים מעבר. השלטון באנוכיזה התנוון והתפצל והאנוכיזה שקמה בסוריה והריב בין יורשי ינאי המלך ביהודה – כל אלה שימשו רקע שהקל על פומפיוס לכבוש את כל ארצות סוריה. מעתה נכנסו הסוחרים הנבטים על שיירותיהם לתחומי העולם הרומי. שלטון חדש זה הביא להרגעה בארצות הים התיכון, ביחוד מימי אוגוסטוס ואילך; פסקו המלחמות בין המדינות הקטנות, באימפריה הרומית כולה עלתה רמת החיים וגדל הביקוש למוותרות. היו דברי מותרות שהנבטים היו מביאים מערב הדרומית ומארצות אפריקה המרכזית, לכך נועדה "דרך הבשמים" והגמלים בים האדום ובמפרץ אילת, אבל לסחורות היקרות מהודו ומסין לא התאימו דרכים אלו והגבול במזרח היה חסום.

למרות כל מאמציה הצבאיים לא הצליחה רומי להכניע את פרסיה, וכדי שלא לשחק כליל את המסחר עם המזרח הרחוק היא הניעה לכלל הסכם עם הפרתים, שתדמור היא מחוץ למאבק שביניהם ושלומו ושלום סוחריה ושיירותיה מובטח מכל פגיעה.

בסופה של התקופה ההלניסטית הפך הכפר הקטן שבנוה המדבר למרכז לשיירות. בתחילה בחסותה של רומי ועד מהרה כמדינה עצמאית גיטרילית בין רומי לפרסיה ולמרכז המסחרי החשוב ביותר בעולם העתיק. להלכה היתה תדמור כפופה לרומי וישב בה חיל מצב רומי, אבל שליטי האיפריה העדיפו לתת למלכי תדמור יד חופשית בהנהגת עירם-מדינתם. בימים ההם היתה הדרך הצפונית, העוקפת את המדבר, משובשת בגייסות, ארוכה ובלתי בטוחה ואילו הדרך על פני תדמור היתה קצרה, זולה ובטוחה, חאת על פי הסכם בין כל המעוניינים ברווחים הגדולים ששקט זה עשוי היה להביא להם. בבסתחן מלא יכלו השיירות מהודו ומפרס להגיע למבצר הפרתי המערבי, דורא-אברוסוס ודרך המדבר אל תדמור ומשם לדמשק או לחמת, לחלב ולערי החוף.

בראשית המאה השניה כבש טריאנוס את פטרה וצרף אותה לפרובינציה ערבית; הוא ביטל את כל מדינות החסות הקטנות שבסוריה וצרף אותן לממלכת רומי הגדולה. רק בתדמור לא נע, שם נשאר שלטון המלוכה כמקודם, אמנם – נתן לחסותה של רומי אבל נהנה מעצמאות מרובה.

ההיסטוריונים מספרים כי הנבטים נטשו את עירם ועברו לתדמור. שוכני הארמונות של פטרה מצאו לגנן לשנות את דרכי השירות מן התווית העתיקה שהוביל לעירם, אל המרכז החדש, אל תדמור³⁸. עיקרה של האוכלוסיה שהביאה לשגשוגה של תדמור היו הנבטים. מאליו מובן שבמרכז מסחרי עולמי זה נוספו אנשים מארצות שונות ומגזעים שונים, אבל את הממסד היוו מלווי השירות והסוחרים הנבטים. עדות על כך יש לנו גם בספרות חז"ל: כל הדין על זכותם של בני תדמור להתגבר מסתמך על המשנה האומרת: ⁴⁰ "כל הכתמים הבאים מרקם - טהורין. רבי יהודה מטמא מפני שהם זרים וטועין". אין להטיל ספק בכך שחכמי ישראל ידעו מהי רקם ומהי תדמור, אבל מבחינה אתנית לא ראו כל הבדל, כי ידעו שתושבי תדמור הם יוצאי רקם.

פרט ארכיאולוגי מירושלים עשוי להתוות את הדרך לפתרון הבעיה שלפנינו: הקברות שבחצר הכנסייה הרוסית במורד הר הזיתים והידועים בשם "קברי הנביאים" ⁴¹ נחקרו בשנות השמונים של המאה ה-20 על ידי קלרמן גאנו⁴². זוהי מערת קברים גדולה ובה עשרים וששה כוכים שהיו בשימוש ומספר כוכים שחציבתם לא הושלמה. גאנו מוצא שבתחילה היה כאן בור מים ובתקופה מאוחרת הורחב הבור והפך למערת קברים. את סימניו של הבור רואה גאנו בפתח שאיבה שמעל לחדר הכניסה למערה.

מערת הקברים בסביבות ירושלים חצובים כחדרים ישרי זווית ומערת קברים זו היא כאן יחידה בתכניתה - היא מהווה כעין קשת. אע"פ כן זוהי מערת קברים יהודית שכן היא עשויה כוכים, כוכים. תכנית דומה של מערת קברים מצא אנשי פ.א.ס. סמוך לפורדס, לרגלי הכרמל: חדר כניסה עגול והכוכים חצובים משלושה צדדים⁴³. כיון שבמקום מערת הקברים על הר הזיתים היה בתחילה בור מים עגול - יתכן שזה הגנה את החצובים לבחור בתכנית בלתי רגילה זו.

גאנו מצא כאן כתובות רבות, מעל לכל כוך.

38. על עתיקת תדמור מימי גדולתה ר' ספרו של מיכלובסקי (K. Michalowski, Palmyra, London, 1970) שמד ברש משלחת ארכיאולוגית פולנית, אשר חפרה שם בשנת 1957.

40. גידה ז', ב.

41. על מקומם של "קברי הנביאים" במסעותיהם של עולי רגל יהודים בימי הביניים ועל הנסיגות של קהילת ירושלים למנוח את רכישתם של הקברות ע"י הכנסייה הרוסית ר' זאב וילנאי, מצבות קדוש בארץ ישראל, תש"ג ע"פ רל"ז-רמ"א.

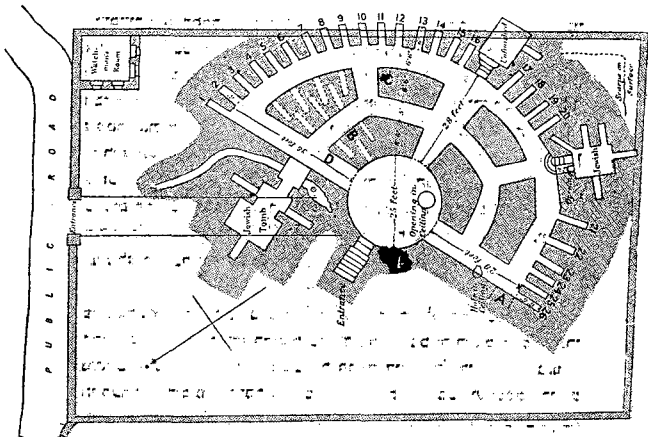
42. Charles Clermon-Ganneau, Archaeological Researches in Palestine, Vol. I pp. 345-380.

43. PEF Mem. II p. 52.

אתר דעת - מכללת הרצוג

[13]

ב"צ: צלוריא

א. תכנית מערת הקברים על הר הזיתים, הידועה בשם "קברי הנביאים".

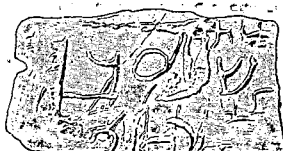
לדעת אנשי פ.א.פ. קברים אלה הם יהודיים, שלאחר זמן פונו ושימשו לקבורת

משנה 44

לתקופת הקבורה הראשונה שייכות שתי כתובות עבריות – האחת מעל

לכך 8: "שלום בן..." והשניה – "שלום", שאנו מעיר שמצאה ורשמה בפנקסו

בין הכתובות של מערה זו, אבל לא זכר על איזה כוך היתה רשומה.

ג. הכתובת "שלום" שמקומה לא נרשם

ב. הכתובת "שלום בן..." כתובה מעל לכרך 8

Mem. Jerusalem p. 404 .44

1. לתקופה השניה שייכות מרבית הכתובות ביוונית, והן מהוות אוסף של שמות שהיו נפוצים באזור זה, שמות יווניים-סוריים ושמות נבטיים וכמה מהן כוללות תארים של אנשי צבא. על יד מספר כוכים מצא גאנו סימני צלב. על יסוד זה הוא בא לכלל דעה ש"קברי הנביאים" הם קברים נוצריים, ועל פי צורת הכתב קבע שהם שייכים למאה הרביעית או החמישית לספירה. דלמן⁴⁵ חזר על דעה זו; את מציאותן של הכתובות העבריות מסביר גאנו שעולי רגל יהודים בימי הביניים חרתו אותם בשעת ביקור במערה. "היה זה יסודי גאנו" דומה שאין אחיה לדעה זו. "היה זה יסודי גאנו" דומה שאין אחיה לדעה זו. ממילות מדבר יהודה למדנו שעל פי הכתב בלבד אי אפשר לקבוע את זמנו של הכתוב, שהרי מאותו פרק זמן מצאנו כתבים בכתב נאה ביותר ורחק אתם כתבים בכתב מרושל. הסימן של צלב המצוי בכמה כתובות יכול רק להעיד שאלה שנטמנו שם בקשו להדגיש את השתייכותם לדת החדשה ואת התבדלותם מן האחרים; לכן שהיו מועטים. בחברה של עובדי אלילים. מכאן מסתבר שהשימוש המשני בכוכים אלה יכול היה להיות כבר במאה השניה לספירה: הכתובת "שלום בן" רמעידיה לא על חריחה של עולה רגל או תייר בימי הביניים כי אם על יהודי בשם שלום שנטמן באותו כוך. "היה זה יסודי גאנו" אמרנו שהציבתם של מספר כוכים לא והשלמה; מכאן מסתבר שזהו מערת קברים שעוד לא נוצלה כולה; יתכן לאמר שהיא מן המאה הראשונה לפנה"ס. מן העובדה שהקברים של התקופה הראשונה קברי היהודים פונו יש ללמוד שזה נעשה בימים שלא היתה אוכלוסיה יהודית בירושלים; היה בה שלטון זר וישוב נכרי; כלומר – זה יכול היה להיות לאחר מלחמת בר-כוכבא, כשנוסדה בירושלים אליה קפיטולניה, שהאוכלוסיה שלה היתה נכרית, עובדי אלילים וגם נוצרים. כבר הדגשנו זאת גאנו שלפנינו לא מערת קברים משפחתית, כפי שאנו רגילים למצוא בסביבות ירושלים. כי אין כאן שמות של אב ובן ונכד; אין שושלת של דורות ואין כל קשר משפחתי בין אלה שנקברו כאן, הם בודדים שבאו מארצות שונות. זהו קבר של נכרים שבאו לירושלים ונפטרו כאן. לא השליכו את גופותיהם לבור של קברי בני העם; אלא הניחום בקבר ציבורי מסודר לנכרים. גאנו מציין שקברות כגון זה נמצאו ברבות מן הערים הגדולות בעולם הרומי וקראו להם polyandria, אולי יש רמז לכך באונגליה⁴⁶ המזכיר שדה שנועד

G. Dalman, Jerusalem und sein Gelände, S. 49. ⁴⁵

⁴⁶ מתי כ"ז, ד. "נרים" – אין הוכחה למיתום כי אם לנכרים שבאו לגור כאן זמן מסוים. ⁴⁶

[15]

ב"צ לוריא

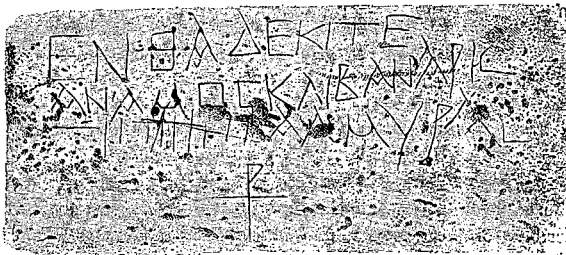
ל"קבורת הגרים". כיון שאנו מייחס את הכתובות למאה הרביעית או החמישית ונתן משקל רב לסימני הצלב, הוא מניח כי המדובר בעולי רגל נוצרים שבאו לבקר את המקומות הקדושים בירושלים ותפסו כאן. עולי רגל אלה היו נכבדים ואולי גם עשירים ועל כן קברו אותם בפוליאנדריון. לדברי נאנו, יש צלבים שהם תוספת של קו מאחז על קו מאונך של אחת האותיות של הכתובת. יש צלבים שאין להם פטינה, כו שיש לכתובת עצמה. נמצא שבשיקוליו על ההשתייכות החברתית-הדתית של הקבורים בכוכים אלה אין ליחס ערך רב לסימני הצלב ואין לאמר שהמאחד את כולם היא ההשתייכותם לדת הנוצרית. נעין בכתובות:

כוכ 3: "אנטיכוס מבצרה". זוהי בצרה המזרחית השוכנת בדרומו של הר חורן; היא שימשה בירתה השנייה של מדינת הנבטים בימי גדולתה. בכוכ 12 נטמן אדם ששמו נמחק כבר, אבל נשתמר שמה של ארץ מוצאו – בתיניה; זהו המחוז הצפוני-מערבי של אסיה הקטנה. בכוכ 21 נטמן אדם בשם גלסיוס. שם זה נמצא פעמים רבות בכתובות נבטיות. יתכן שגם אדם זה היה נבטי.

כוכ 27: "פליוריוס מנציקה בבשן". נעילה – עיר ידועה בבשן. כוכ 8: "פליוריאנוס הסטטוס" (florianus hastatus) פלוריאנוס שרת כחיל, ואולי כקצין, בלגין רומי ושקו היה רומן – hasta וניתן לו כינוי ע"ש נשקו. כנראה שהשתייך על פלוגה של חיל רגלים מזוית ברמחים ודרכה בקרב היה התקדמות אטית בשורה צפופה כשרומחיהם של החיילים מהוים כעין מכות מלחמה דמוי קיפוד. אם פלוריאנוס נטמן בקבר זה משמע שתיה בירושלים בתפקיד מלחמתי ונפל בקרב.

כוכ 23: "כאן מונח ענמוס קליבניוס סרפיוס מפלמיה". השם ענמוס אינו שם יווני או רומי, הוא שם נבטי – ענמו ובא כאן בצורה מיוונית. התואר clibanarius נגזר מ-clibanus, זהו טיפוס של מגן עשוי שרשראות. מקורו של מגן זה הוא בפרס. קליבניוס הוא הכינוי ליחידות צבאיות שונות ע"ש נשקם. בחילות העזר – auxilarii שהעמידו מדינות החסות במזרח לרשות רומי במלחמותיה באזור זה הדי 47 schola scutariorum clibanariorum; comites clibanarii; equites sagittarii clibanarii.

47. ר' בספרו של גאנו הנזכר בהערה 42, ע' 306.

ד. 'Ενθαδε κίτε Ἀναμὸς κλιβαναρὶς (?) τρίτος (?) παλιῦρας
באן נח (או נסמן) ענמוס קליבנריוס טרציוס (או טריאריוס) משלמיה

אם נסכם את הכתובות הללו נמצא שכאן נקברו אנשים ממקומות שונים, רחוקים זה מזה: איש מביתניה שבאסיה הקטנה, נבטים מעזילה בבשן, מבצרה בחורן ומפלמירה. לשנים כנעניים של אנשי צבא והם לא היו מייחידה צבאית אחת, פלוריאנוס שייך לחיל רגלים וענמוס שייך לחיל פרשים.

מסתבר שבראשונה, בדורות האחרונים שלפני חורבן הבית, שימשה מערת קברים זו. ככל האחרות שבסביבות ירושלים, כקבר של משפחה ירושלמית. לאחר מרד בר כוכבא וחורבנה של ירושלים היהודית פוגו הכוכים מעצמות הנפטרים היהודים ושימשו מחדש לקבורה של אנשי צבא מחילות העזר, שהשתתפו בכיבוש ירושלים בימי המרד.

מרד בר כוכבא וזעזע את האימפריה הרומית, כי היה יסוד לחשש שהוא עלול להמיט עליה אסון כבד. גדולים היו נצחונותיו של בר-כוכבא בשנתיים וחצי שנות שלטונו בירושלים, רבה היתה ההתעוררות של יהודי התפוצות; היה חשש שיווצר קשר עם יהודי בבל, שהיו מרובים ובעלי השפעה בארצם, והקיסר חשש שהם יכולים לגרור אחריהם את הפרתים, ואלה רק חיכו לשעת כושר כדי לפלוש לסוריה ולהשתלט על ארצות המזרח של האימפריה. אין תימה שהדרייגוס הוציק צבא מכל הפרובינציות באירופה באפריקה ובארצות המזרח ושלה לחיות יהודה את הטובים ביותר שבין המפקדים. הוא גם נועק בעצמו ונסע לכל הארצות שיכול היה לגייס בהן חיילות עזר. לנושא שלנו

ה. חיל מפלמירה (יהודי, שנקבר בבית עפרים). הוא לובש שריון עשוי שרשראות - *clibanus* ונושא רומח - *hasta*.

הוא חיל מפלמירה (יהודי, שנקבר בבית עפרים). הוא לובש שריון עשוי שרשראות - *clibanus* ונושא רומח - *hasta*.

הוא חיל מפלמירה (יהודי, שנקבר בבית עפרים). הוא לובש שריון עשוי שרשראות - *clibanus* ונושא רומח - *hasta*.

חשוב כי בשנת 130/31 השתתף הדריינוס בפלמירה⁴⁸. כאן היתה נקודת תורפה והקיסר חייב היה לדאוג שבני תדמור ישמרו על הדרכים המוליכות דרך המדבר לבבל תבוא עזרה לבר-כוכבא מעבר לנהר פרת. מכאן חייב היה הקיסר להקשיב ולבלוש מה מתרחש בפרתיה, האם היא מצטרפת למרד או תשאר שקטה בגבולותיה⁴⁹. על גימוק נוסף עמד כבר מנדל וואהלמן⁵⁰, האומר כי לביקורו של הקיסר בפלמירה היתה מטרה צבאית חשובה, שאת ההסבר לה אנו מוצאים בתלמוד⁵¹:

הוא חיל מפלמירה (יהודי, שנקבר בבית עפרים). הוא לובש שריון עשוי שרשראות - *clibanus* ונושא רומח - *hasta*.

הוא חיל מפלמירה (יהודי, שנקבר בבית עפרים). הוא לובש שריון עשוי שרשראות - *clibanus* ונושא רומח - *hasta*.

48. על כך מעידה כתובת ארוכה, ר' המקורות אצל שירר א', ע' 680, חצרה 92.
49. על לוחם יהודי אחד, שהצטרף לצבא בר-כוכבא, אנו קוראים במכתביו של בר-כוכבא שנמצאו במערת מדבר יהודה וזו לשון המכתב: "זית ישוע בר תדמריה תחדון לשגרון לי באספליה ולא תבסרון למחור ית סיפה די עלוי". על תעודה זו כתב י. דיון (החפשים אחר בר-כוכבא, עמ' 126): "מי היה אותו ישוע? אכן אנו יודעים, אך קרוב לוודאי שהיה זה מפקד שטרה, כפי שניתן להסיק מן העקדה שלא להתרשל בפירוק חרבו מעליו".

הכני בר תדמריה מאשר שהוא בא מתדמור. בראשית המרד בא מתדמור הרחוקה והצטרף בחלהבות לצבא בר-כוכבא כדי לשחרר את יהודה מעול רומי. אולם בסופה של המלחמה, כשראה שאספה כל תקוה - ניסה להשתמש, לכן שלח המצביא הוראח לאסור אותו.

49. מסתרי האגדה, חלק ב', ע' 133.

50. ירושל' תענית פ"ד, ה"ה וכן ב"ר' ג"ז, יו ואיכה רבה פ"ב.

2005

www.daat.ac.il